

ARTYKUŁY–STUDIA

Grażyna Krzyminiewska

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

SOCJOEKONOMICZNA PERSPEKTYWA BADAŃ NAD GOSPODARKĄ W ŚWIELE ANALIZ PROBLEMÓW WSPÓŁCZESNYCH OBSZARÓW W POLSCE

ABSTRACT

The article raises the question of adoption in the analysis of rural areas and communities of its inhabitants, research perspective of social economy as a paradigm allowing for exploration of issues from the economy, and often studies of neoclassical economics and sociology. The first part of the text is characterized by research linking economic and sociological studies and assumptions of socio-economic research, research pointing to the benefits arising from them, while the second refers to a specific area of research, which using the accepted paradigm, allow the enrichment of socio-economic analysis of rural areas.

Key words:

Rural areas, socioeconomics, economic mentality, economic culture

Badania tzw. kwestii społecznych, charakterystycznych dla współczesnego społeczeństwa polskiego, a „trudnych do rozwiązania lub nierozwiązywalnych”, w dorobku naukowym Profesora Ryszarda Borowicza inspirowały doktorantów, którzy podejmowali się analiz „sposobu istnienia” różnych grup społecznych w sytuacji niestabilności, sprzeczności i konfliktów życia społecznego. Wpłynęły zasadniczo

także na moje zainteresowania badawcze, skłaniając do koncentrowania się wokół analiz ekonomiczno-społecznych problemów obszarów wiejskich.

Wstęp

Badania związane z obszarami wiejskimi są nie tylko przedmiotem wielu naukowych analiz, gdzie z wielką uwagą rozważa się te kwestie, ale także sporów dotyczących ich przyszłości i rozwoju społeczno-gospodarczego. Jest to związane zarówno z faktem istnienia licznych barier rozwojowych związanych z polską gospodarką, polityką unijną, jak i problemami rozwoju w ujęciu globalnym. Charakterystyczną cechą tych badań jest wielokrotnie przekraczanie granic jednej dyscypliny nauki i towarzyszące temu przekonanie, że najważniejsze odpowiedzi na pytania dotyczące różnych żywotnych kwestii obszarów wiejskich są możliwe do uzyskania tylko wówczas, kiedy mamy do czynienia z ich ujęciem interdyscyplinarnym.

Poniższe rozważania odnoszą się do kwestii przyjmowania w analizach wsi i zbiorowości jej mieszkańców perspektywy badań socjoekonomii jako paradygmatu pozwalającego na zgłębienie zagadnień wymykających się często z badań ekonomii neoklasycznej i tradycyjnie ujmowanej socjologii. W związku z tym przyjęta konstrukcja tekstu oparta została na dwuczłonowości – pierwsza jej część charakteryzuje orientacje badawcze łączące badania ekonomiczne i socjologiczne oraz przyjęte założenia badań socjoekonomicznych, druga natomiast – w oparciu o badania własne – pokazuje możliwości analiz obszarów wiejskich w tak przyjętym paradygmacie.

1. Ekonomia, socjologia a perspektywa badań socjoekonomii

Poszukiwanie najbardziej adekwatnego paradygmatu analiz problemów gospodarki nie jest łatwe ze względu na występowanie silnego przekonania o konieczności przyjmowania modelu wyjaśniającego obowiązującego w danej dyscyplinie nauki. Z drugiej strony „interdyscyplinarność jest jednym z najczęściej przywoływanych terminów z zakresu metodologii nauk. Stała się ona synonimem zaawansowanych badań naukowych, w myśl założenia, że jeżeli jakieś badanie jest interdyscyplinarne, to z definicji musi się cechować wysoką jakością”¹. Pomimo tego dyscypliny

¹ W. Gagattek, *O fałszywym rozumieniu interdyscyplinarności studiów europejskich*, <http://www>.

naukowe w znacznej mierze (przywołując termin z zakresu negocjacji) „okopują się na swoich stanowiskach”, stawiając granice dla uprawianej nauki wyrażającej się w przyjętej metodologii, języku dyscypliny i – niestety – częstej niezajomości bądź programowym odrzuceniu dorobku innych nauk.

Mamy tu do czynienia z bardzo wyraźną ambiwalencją, która jest niezwykle widoczna w odniesieniu do badań nad gospodarką, a która sięga głęboko w historyczne aspekty kształtowania się ekonomii i socjologii. Spór pomiędzy obu naukami, określanymi jako tzw. imperializm ekonomiczny oraz imperializm socjologiczny, wynikał z odmiennego podejścia do zależności pomiędzy gospodarką a społeczeństwem i jego kulturą, i dotyczył interpretacji związków, jakie między nimi zachodzą². Tabela 1 tylko w ograniczonym zakresie wskazuje na najważniejsze punkty tego sporu, w którym widoczne jest odmienne podejście metodologiczne do przedmiotu badań.

Tabela 1. Ekonomia i socjologia w perspektywie historycznej

Główni badacze	Cechy charakterystyczne
Adam Smith <i>Bogactwo narodów</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Brak rozdzielenia problemów ekonomicznych i społecznych – Wąskie pojmowanie działań ekonomicznych jako zgodnych z naturą człowieka (maksymalizacja użyteczności) – Wpływy społeczne jako czynniki zakłócające ekonomiczne motywy działań
Emil Durkheim	<ul style="list-style-type: none"> – Ekonomia to rozważania abstrakcyjne oderwane od kontekstu społecznego
Max Weber <i>Gospodarka i społeczeństwo</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Działania ekonomiczne nie mogą być opisane bez brania pod uwagę czynników społecznych
Talkott Parsons	<ul style="list-style-type: none"> – Koncentracja socjologii na wartościach i celach – Koncentracja ekonomii na analizie efektywnego osiągania celów
Gary Becker <i>Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Metody ekonomii efektywne w stosowaniu w badaniu zjawisk społecznych

Źródło: J. Tittenbrun, *Gospodarka w społeczeństwie. Zarys socjologii gospodarki i socjologii ekonomicznej w ujęciu strukturalizmu socjoekonomicznego*, Poznań 2012.

wojciechgagatek.pl/wp-content/uploads/2013/02/Gagatek-O-fa%C5%82szywym-rozumieniu-interdyscyplinarno%C5%9Bci-studi%C3%B3w-europejskich.pdf, [dostęp: 23.08.2014].

² E.P. Lazear, *The Quarterly Journal of Economics*, New York 2000; J.N. Smelser, *The Sociology of Economic Life*, Englewood Cliffs, N.J. 1963; A. Stinchcombe, *Economic Sociology*, New York 1983.

Historyczna odmienność interpretacji zjawisk gospodarczych widoczna jest głęboko w przyjmowanej koncepcji człowieka jako uczestnika procesów gospodarczych. Utrwalona w ekonomii wizja *homo oeconomicus* ignoruje znaczenie czynników pozaekonomicznych, wskazując, iż idealny typ zachowań to taki, gdzie człowiek podejmuje decyzje spełniające kryterium maksymalnego zaspokojenia potrzeb w warunkach doskonałej konkurencji i umiejscawia jednostkę w procesie gospodarowania, gdzie wszystkie działania człowieka zdominowane są przez motywy ekonomiczne, a człowiek kieruje się w życiu własnym interesem. *Homo oeconomicus* to człowiek zaradny, przewidujący, maksymalizujący korzyści, doskonale poinformowany i nastawiony na realizację egoistycznego interesu – czy, jak to czasami formułowano – człowiek-kalkulator – efektywny, ale działający z zimną krwią. Uznaje się jednakże, że jest to hipotetyczne założenie, gdyż człowiek faktycznie nie zachowuje się racjonalnie, a jego decyzje nie są oparte na rachunku ekonomicznym, ponieważ jednostka kieruje się także innymi względami³.

Socjologia z kolei formułuje koncepcję człowieka w gospodarce, uznając, że ludźmi rządzą namiętności, ideologie i wyznawane wartości i, nawet kiedy górę bierze rachunek ekonomiczny, dzieje się to w imię pewnych wartości. Oznacza to, że mamy do czynienia z ogromnym znaczeniem czynników pozaekonomicznych, takich jak: prestiż decydujący np. o wyborze droższego produktu (np. marki), a nie kierowanie się wyłącznie jakością i ceną, potrzebą samorealizacji, jak np. wyborem pracy niżej opłacanej, ale dającej więcej satysfakcji osobistej, dążeniem do uznania społecznego, moralnością⁴. Zestawienie cech człowieka ekonomicznego i człowieka socjologicznego zawiera tabela 2, która jednocześnie wskazuje na konsekwencję tak przyjętego założenia.

Tabela 2. Człowiek ekonomiczny i człowiek socjologiczny

Wymiary	Człowiek ekonomiczny	Człowiek socjologiczny
Podmiot	jednostka	grupa, wspólnota, jednostka jako członek grupy, wspólnoty
Motywacja	interes własny	wartości (tradycja, solidarność, wolność, równość)
Kryteria ocen	racjonalność kalkulacyjna użyteczność (zysk/strata)	wielość racjonalności (dobro/zło; racjonalność formalna a rzeczywista wg Webera)

³ J. Siewierski, *Determinanty rozwoju gospodarczego* [w:] *Socjologia gospodarki*, Warszawa 2006, s. 23–27.

⁴ Ibidem, s. 23–27.

Wymiary	Człowiek ekonomiczny	Człowiek socjologiczny
Zasada działania	wolny wybór, twarde ograniczenia (kapitał, kadry)	ograniczenia w działaniu; potęga nawyków, zwyczajów
Przestrzeń działania	rynek, sfera prywatna	społeczeństwo, sfera publiczna
Zasada organizacji przestrzeni społecznej	interakcje jednostek wg racjonalności proceduralnej (dochodzenie do najlepszego rozwiązania)	wpływ polityki (np. sprawiedliwość społeczna)
Cele analizy	przewidywanie	opis, wyjaśnianie, interpretacja
Metody	formalne, matematyczne	empiryczne, jakościowe
Metodologia	redukcjonizm, indywidualizm	holizm, organicyzm
Tradycja intelektualna	Smith, Marshall, Keynes, Samuelson	Marks, Durkheim, Weber, Parsons

Źródło: W. Morawski, *Socjologia ekonomiczna*, Warszawa 2001, s. 33.

Odmienne punkty widzenia wyraźnie wskazują na złożoność problemu – z jednej strony na wielość ekonomicznych tez traktujących gospodarkę jako zjawisko niezależne od kontekstu społeczno-kulturowego, z drugiej zaś na ujęcie socjologiczne, w którym zależność ta jest nie tylko podkreślana, ale gdzie wręcz uznaje się aspekty społeczno-kulturowe za czynnik determinujący gospodarkę.

Tak formułowane założenia ekonomii i socjologii w odniesieniu do badań gospodarki wywołały i nadal wywołują u wielu badaczy przekonanie o konieczności łączenia zmiennych ekonomicznych i socjologicznych oraz stworzenia paradygmatu integralnego sposobu badań. Badania gospodarki coraz częściej mają charakter interdyscyplinarny – ekonomiści dostrzegają, że zjawiska gospodarcze nie są wyłącznie oparte na racjonalnej kalkulacji ekonomicznej (*homo oeconomicus*), ale są uwarunkowane systemem wartości, z kolei socjologowie odchodzą od podejścia, w którym ludzie traktowani są raczej jako nosiciele uwewnętrznionych podstawowych reguł zachowania społeczeństwa (*homo sociologicus*) i odwołują się bardziej do wartości niż interesów. Poszukiwanie syntezy pomiędzy skrajnymi stanowiskami tworzy nową perspektywę badawczą wyłaniającą się z nurtów badawczych mających na celu stworzenie integralnego sposobu badań nad gospodarką, wyrażaną tworzeniem nowych orientacji badawczych. Nurty badawcze poruszające się na pograniczu ekonomii i socjologii również wychodzą z niejednorodnych przesłanek, co skutkuje nie tylko przyjęciem odmiennych nazw. Kwestie te syntetycznie ujmuje tabela 3.

Tabela 3. Główne orientacje łączące problematykę ekonomiczną i socjologiczną

Orientacje	Charakterystyka	Przedstawiciele
Ekonomia kosztów transakcyjnych	Instytucje ciążą ku formom skutecznie obniżającym koszty transakcyjne / możliwość wyjaśniania pogranicza prawa, organizacji, ekonomii	Olivier Williamson
Socjologia racjonalnego wyboru	Neoklasyczny model ekonomii zastosowany do problemów społecznych	James Coleman, Gary Becker, Michael Hechter
PSA-ekonomia	Osiągnięcia psychologii, socjologii, antropologii włączane do modeli ekonomicznych	Georg Akerlof
Socjoekonomia	Ekonomia neoklasyczna nie jest dostateczna do rozwiązywania problemów ekonomicznych, potrzebna jest znacznie szersza perspektywa obejmująca socjologię, psychologię, nauki polityczne i inne nauki społeczne.	Amitai Etzioni
Nowa socjologia ekonomiczna	Modele ekonomiczne zbyt uproszczone, ich ograniczony zasięg, wiele problemów ekonomicznych wyjaśnić może socjologia	Mark Granovetter, Harrison C. White

Źródło: J. Gardawski, *Współczesny neokorporatyzm w ujęciu socjologii ekonomicznej* [w:] *Szkice ze współczesnej teorii ekonomii*, W. Pachó (red.), Warszawa 2005, s. 185–188.

Użyte w tytule niniejszego tekstu sformułowanie nawiązuje do koncepcji A. Etzioniego, który podobnie jak socjologia gospodarki podejmuje próbę socjologicznego ujęcia struktury ekonomicznej. Pomimo słabości tego ujęcia ze względu na brak wyraźnej teorii społeczeństwa wartością jego teorii staje się postulat badania wpływu czynników pozaekonomicznych na zjawiska i procesy gospodarcze. Można ostatecznie zdefiniować socjoekonomię jako nurt badawczy, który analizuje, jak działalność gospodarcza wpływa na procesy społeczne i jak jest przez nią kształtowana.

Z kolei ujęcie gospodarki w jej społecznym kontekście charakterystyczne jest dla socjologii ekonomicznej, która odmiennie niż socjologia gospodarki bada wpływ struktury ekonomicznej na pozagospodarcze sfery życia społecznego. Uznaje się tutaj, że żadnego zjawiska ze sfery pozaekonomicznej nie można zrozumieć i wyjaśnić bez odniesienia do struktury gospodarczej w danym społeczeństwie⁵.

⁵ J. Tittenbrun, *Socjologia gospodarki a socjologia ekonomiczna*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2010, z. 2, s. 239.

Konsekwencją pojawienia się różnych paradygmatów jest również odmienne formułowanie koncepcji człowieka jako człowieka zakorzenionego instytucjonalnie. W polskiej literaturze upowszechnił ją Morawski, który wskazuje, że w procesie podejmowania decyzji o charakterze ekonomicznym odgrywają rolę reguły-wzory instytucjonalne, które mają charakter zewnętrzny wobec jednostki, a człowiek jest w nich zakorzeniony⁶. Wzory te mogą odnosić się do rodziny, szkoły, miejsca pracy, życia w społeczności lokalnej, życia politycznego, zachowań wyborczych, uczestnictwa w kulturze itp. Jednostka posługuje się wyborami indywidualnymi, które oznaczają zadowalające decyzje podejmowane na podstawie posiadanych informacji, uwzględniające poziom aspiracji człowieka. Aspiracje te określają tempo, intensywność i gotowość do szukania lub zaprzestania szukania informacji. W indywidualnych wyborach decyzyjnych pomagają jednostce modele mentalne stanowiące rodzaj podłoża-matrycy, za pomocą których dokonuje ona interpretacji otoczenia. Częścią tego procesu są realne działania i doświadczenia człowieka w gospodarce.

Jak słusznie zauważa Boruch, kooperacja na pograniczu ekonomii i socjologii „skłania do poglądu, iż między tymi dziedzinami nauki, a przynajmniej między niektórymi ich działami, istnieje relacja komplementarności. Siła ekonomii tkwi w jej zdolności do budowania abstrakcyjnych modeli, natomiast istotą socjologii jest jej zainteresowanie złożonością realiów życia społeczno-gospodarczego. Socjologia może zatem dodać więcej realizmu do założeń ekonomistów, wskazując na znaczenie struktury społecznej, instytucji i kultury dla funkcjonowania i rozwoju gospodarek”⁷.

Zaledwie zarysowane problemy przyjmowanych perspektyw badań nad gospodarką skłaniają do przyjęcia holistycznego sposobu rozumienia tych zjawisk. Socjoekonomiczne podejście oznacza uznanie, że zjawiska ekonomiczne wpływają na przebieg procesów społecznych i wywołują następstwa społeczne, a czynniki społeczne i kulturowe wywierają wpływ na przebieg działań gospodarczych. Mamy więc do czynienia z wyraźnym wzajemnym sprzężeniem zwrotnym pomiędzy gospodarką a społeczeństwem.

Tak przyjęta perspektywa badań pozwala na, jak pisał Sztompka, analizy oparte na tzw. zmiennych „miękkich” związanych z kulturą, świadomością zbiorową⁸. Gospodarka ma bowiem charakter wielowymiarowy, gdzie o ostatecznym powo-

⁶ W. Morawski, *Socjologia ekonomiczna*, Warszawa 2001, s. 34–37.

⁷ A. Boruch, *Kilka uwag na temat relacji pomiędzy socjologią a ekonomią*, „Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae. Rok 13” 2009, nr 1, s. 30.

⁸ P. Sztompka, *Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych*, „Studia Socjologiczne” 1997, nr 4, s. 6.

dzeniu decyduje interakcja między poziomem organizacyjno-instytucjonalnym a kulturowym, a nie kształt każdego z tych poziomów z osobna, a ignorowanie któregośkolwiek z wymiarów przesądza o słabości formułowanych diagnoz, wyjaśnień i prognoz. Powodzenie instytucji zarówno ekonomicznych, jak i politycznych w znacznym stopniu zależy od cech kultury, w której są osadzone, a nie od charakteru samych instytucji. Rozwój gospodarczy jest produktem pewnych elementów kultury tych społeczeństw, ponieważ to właśnie kulturowe wzory, wartości, idee, systemy poglądów stanowią kontekst ich funkcjonowania. Gospodarka rynkowa pomimo praw rynku, sformalizowanych struktur organizacyjnych, pozostaje obszarem działań ludzkich, a ludzie kierują się określonymi motywacjami, aspiracjami, wyznają dany system wartości.

2. Socjoekonomiczne analizy problemów współczesnych obszarów wiejskich – przykład badań własnych

Analizy problemów współczesnych obszarów wiejskich są bardzo licznie reprezentowane w nauce – zarówno na gruncie ekonomii, jak i socjologii, co jest o tyle zasadne, że obszary wiejskie stanowią systemy bardzo złożone i powiązane ze wszystkimi prawie dziedzinami gospodarki i życia społecznego społeczeństwa jako całości. Stanowią więc niezwykle ważny przedmiot badań, ale nie mogą pozostać wyizolowanym obszarem analiz.

Rozpatrywanie problemów ekonomicznych obszarów wiejskich wraz z towarzyszącymi im problemami społecznymi oraz uwarunkowaniami kulturowymi i świadomościowymi wyznaczyły tok badań własnych autorki niniejszego tekstu, która przyjmując, iż ogólnospołeczne funkcje wsi mają nie mniejsze znaczenie niż jej funkcje ekonomiczne, a o rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich decydują nie tylko wspomniane „twarde zmienne”, ale także zmienne „miękkie”, skoncentrowała się na badaniach pozostających w obszarze badań socjoekonomicznych – świadomości ekonomicznej, mentalności ekonomicznej oraz w najszerszym zakresie – kulturze ekonomicznej mieszkańców obszarów wiejskich⁹. Badania te skupiały uwagę na zależnościach pomiędzy gospodarką a społecznością wiejską i jej kulturą. Ważnym dla tych wyjaśnień stało się

⁹ G. Krzyminiewska, *Mentalność ekonomiczna mieszkańców wsi. Studium na przykładzie wybranych kategorii społecznych*, Poznań 2000; G. Krzyminiewska, *Kultura ekonomiczna młodzieży wiejskiej i jej znaczenie w rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich*, Poznań 2010; G. Krzyminiewska, *Kultura ekonomiczna mieszkańców obszarów wiejskich. Problemy. Przekształcenia. Wyzwania*, Toruń 2013.

dociekanie, jak ukształtowane w procesie historycznym instytucje (formalne i nieformalne) utworzyły tzw. ścieżki zależności, które decydują o kierunku rozwoju ekonomicznego. Sukcesów i porażek należy bowiem doszukiwać się często w odległej przeszłości, kiedy stworzone zostały podstawy obecnych instytucji i ścieżek rozwojowych¹⁰.

Zarówno badania mentalności ekonomicznej, jak i kultury ekonomicznej pozwalają więc nie tylko na poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o ich cechy charakterystyczne dla poszczególnych kategorii społecznych mieszkańców obszarów wiejskich, ale przede wszystkim na możliwość określenia, jaką szansę rozwoju ekonomicznego w obecnych warunkach mają mieszkańcy wsi ze względu na swój potencjał kulturowy kreujący ich sposób myślenia i działania w życiu gospodarczym.

Perspektywa teoretyczna pojęcia mentalności pozwoliła na rozumienie jej jako systemu zasad stanowiących składniki kultury, którymi jednostka (zbiorowość) kieruje się przy przetwarzaniu informacji o życiu społecznym. Zasady te są wynikiem kontekstu społecznego, w jakim jednostka i zbiorowość funkcjonują, ale także zespołem indywidualnych doświadczeń zebranych przez nią w toku życia. Mentalność ekonomiczna natomiast odnosi się do tej części związanej ze światem gospodarki. Znaczenie badań związanych z mentalnością ekonomiczną wynika w moim przekonaniu z wielokrotnie stawianego pytania o możliwość rozwoju obszarów wiejskich przy wykorzystaniu endogenicznych zasobów społecznych wsi, przede wszystkim dlatego, że badania społeczne wskazują na niejednoznaczność sytuacji środowiska wiejskiego, gdzie mamy do czynienia zarówno z aktywnymi postawami i przedsiębiorczością mieszkańców wsi, jak i biernością, bezradnością i roszczeniowością, która stanowi przeszkodę dla postępu cywilizacyjnego obszarów wiejskich i osłabia możliwości modernizacyjne kraju (nie ulega wątpliwości, iż bez trudu można znaleźć dowody na każdą z tych tez, gdyż mieszkańcy obszarów wiejskich stanowią coraz bardziej heterogeniczną zbiorowość, w której pojawiają się różne postawy i poszczególne grupy społeczne odmiennie radzą sobie w rzeczywistości społeczno-gospodarczej, tak samo jak mieszkańcy innych środowisk).

Pomimo coraz bardziej znaczącego różnicowania się zbiorowości wiejskich aktualne pozostają pytania o to, co konstytuuje ich główne cechy związane z nastawieniem do rzeczywistości, jaka jest umiejętność odnajdywania się w sferze życia społecznego i gospodarczego, a także – na ile efekt wielowiekowego kształtowania się systemu aksjologicznego, specyfika systemu społecznego i gospodarczego wsi

¹⁰ D.C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge 2004.

znajdują swoje odzwierciedlenie w życiu ekonomicznym współczesnych mieszkańców, jest trwałym śladem wartości tradycyjnego świata chłopskiego uwidocznionym w sposobach myślenia współczesnych i przekładających się na ich funkcjonowanie w obecnych warunkach społeczno-gospodarczych. W analizach mentalności ekonomicznej przyjęto, że w sposób widoczny odzwierciedla się ona w sferze pracy, własności i konsumpcji, a więc tych obszarach, które zarówno dla ekonomii, jak i socjologii stanowią szeroki obszar dociekań.

Znacząco szersze analizy socjoekonomiczne pojawiają się w badaniach nad kulturą ekonomiczną, którą z kolei określić można jako system wspólny dla określonej zbiorowości opartej o konkretne stosunki produkcji oraz wartości utrwalone w zachowaniach i przedmiotach materialnych. Tak rozumiana kultura ekonomiczna:

- określa cele i metody postępowania w obszarze aktywności ekonomicznej,
- kształtuje układ wartości, mechanizmy realizowania wartości obowiązujących kulturze,
- określa warunki, w jakich cele i metody ich realizacji mogą zyskać akceptację społeczną,
- wskazuje kryteria, według których można kształtować i poddawać ocenie politykę ekonomiczną.

Przyjęta logika rozumowania opiera się na przekonaniu, że kultura ekonomiczna, stanowiąc część szeroko rozumianej kultury, dorobek społeczeństwa wytworzony w rozwoju historycznym, wpływa istotnie na otoczenie, w którym zachodzą procesy ekonomiczne, na normy zachowania się ludzi i jakość stosunków międzyludzkich w organizacjach oraz na warunki rozwijania wiedzy o procesach ekonomicznych, a więc także na rozwój kapitału ludzkiego na potrzeby gospodarki.

Kulturę ekonomiczną można badać na kilku poziomach. Po pierwsze – analizy kultury ekonomicznej odnosić można do danego społeczeństwa, gdzie przedmiotem badania są ukształtowane historyczne wartości kulturowe społeczeństwa określające sposób myślenia o gospodarce. To one bowiem wpływają na wyobrażenia jednostek na temat etosu pracy, stosunek do zróżnicowania materialnego, konsumpcję itp. Po drugie – analiza może dotyczyć poszczególnych grup społecznych i zawodowych, pozwalając na określenie różnic zachodzących pomiędzy poszczególnymi kategoriami społecznymi. Jest więc niezwykle użyteczna, gdyż za jej pomocą można wyjaśnić obszary zagrożeń społecznych związanych z możliwością wykluczenia, dysproporcji rozwojowych pomiędzy środowiskami prowadzącymi do usztywnienia struktury społecznej, konfliktów, jakie mogą powstawać pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi, pomiędzy pracodawcami a pracownikami. Po trzecie – pozwala na badanie kultury organizacyjnej poprzez wzory i wartości

typowe dla danej organizacji lub poprzez analizę intensywności specyficznych zachowań o dużej doniosłości społecznej (kolektywizm/indywidualizm, elastyczność/sztywność itd.)¹¹.

Badanie kultury ekonomicznej daje również szansę na dociekania związane z napięciami, jakie zachodzą pomiędzy instytucjami. Kultura ekonomiczna jest bowiem instytucją (nieformalną) mogącą oddziaływać na funkcjonowanie innych (formalnych) instytucji, więc fakt istnienia różnych (sprzecznych) wartości, norm, reguł postępowania może przesądzać o powodzeniu instytucji formalnych i trudnościach w realizowaniu celów przez nie stawianych.

Kulturę ekonomiczną wyznacza zintegrowany system czynników przesądzających o zachowaniach jednostki w obszarze gospodarki. Wyróżnić można dwa główne sposoby rozumienia kultury ekonomicznej i stosowanie tego pojęcia w badaniach. Pierwszy, definiując kulturę, tworzy katalog wszystkich tych wartości, schematów poznawczych i wzorów zachowań istotnych dla aktywności ekonomicznej. Za ich pomocą określa się, co w danym społeczeństwie postrzegane jest w kategoriach dobra i zła, możliwe lub nie do zaakceptowania. Za pomocą schematów poznawczych ludzie interpretują rzeczywistość i ustosunkowują się do niej. Drugi sposób rozumienia kultury ekonomicznej wyróżnia główne czynniki wpływające na ewolucję kultur, a następnie standaryzuje je na kilku wymiarach lub wokół centralnych punktów analizy, z których każdy może być konkretyzowany w terminach bardziej szczegółowych problemów lub pytań. W ten sposób centralną kategorią czyni się np. przedsiębiorczość¹².

W analizach autorki przyjęto, że o kształcie kultury ekonomicznej decydować będą:

- socjalizacja ekonomiczna,
- posiadana przez jednostkę i zbiorowość wiedza ekonomiczna,
- umiejętności niezbędne do poruszania się w gospodarce rynkowej,
- stosunek do pieniędzy i oszczędzania,
- stosunek do pracy i przedsiębiorczości,
- ocena i stosunek do rzeczywistości społecznej,
- poziom aspiracji materialnych,
- konsumpcja,
- system wartości.

¹¹ E. Cierniak-Szóstak, *Gospodarka w perspektywie socjologicznej* [w:] *Odkrywanie socjologii*, A. Karwińska (red.), Warszawa 2007.

¹² M. Marody, J. Kochanowicz, *Pojęcie „kultury ekonomicznej” w wyjaśnianiu polskich przemian* [w:] *Kulturowe aspekty transformacji ekonomicznej*, Warszawa 2007.

Szeroka analiza poszczególnych składowych kultury ekonomicznej pozwala zarówno na możliwości wyjaśnień przyczyn jej kształtu, jak i celowego oddziaływania, tak by cechy kultury były „wyposażeniem” jednostki ułatwiającym jej poruszanie się w życiu gospodarczym.

Analizy socjoekonomiczne kultury ekonomicznej nie rozstrzygają, czy pojęcie powinno zawierać zamkniętą listę elementów mogących jednocześnie stanowić odrębne obszary badań, czy też Nielimitowane treści. Ważna jest tutaj refleksja nad relacjami między poszczególnymi elementami kultury ekonomicznej, pozwalającymi na wskazywanie wzajemnych zależności (wpływów), oraz nad tym, jak rozdzielić to, co możemy nazwać czynnikami wpływu na kulturę ekonomiczną, a to, co stanowi jej treść, a także – w jaki sposób uprawnionym staje się mówienie o kulturze ekonomicznej w kontekście jednostkowym, a w jakiej sytuacji w kontekście zbiorowym. Otwarta pozostaje także kwestia, czy kultura ekonomiczna powinna stanowić zintegrowany system, który w konsekwencji pozwala na określenie zachowania jednostki (zbiorowości) w obszarze gospodarowania, czy też możemy traktować ją jako konstrukt zmienny zależny od kontekstu społeczno-ekonomiczno-kulturowego.

Istotą prowadzonych badań nad mentalnością i kulturą ekonomiczną stało się sformułowanie przekonania, że swoistą wartością dodaną poznania kształtu i zrozumienia przyczyn leżących u podstaw jej cech charakterystycznych jest możliwość dostarczenia przesłanek do podjęcia decyzji co do przyjmowanych strategii rozwojowych. Chodzi o możliwość wdrażania najbardziej adekwatnych wobec cech kultury ekonomicznej działań, aby ułatwić jednostce i zbiorowościom jak najkorzystniejsze odnalezienie się w ekonomicznej i społecznej przestrzeni współczesnego świata. Studia nad mentalnością i kulturą ekonomiczną to wartość zarówno poznawcza, jak i aplikacyjna, umożliwiająca decyzje strategiczne, wspierające rozwój społeczno-ekonomiczny obszarów wiejskich.

Zakończenie

Zaprezentowane podejście badawcze właściwe badaniom własnym autorki uwzględnia w analizach zagadnień ekonomicznych dorobek nauk społecznych, co pozwala na holistyczne podejście do funkcjonowania zbiorowości w gospodarce, służące wyjaśnianiu zachodzących procesów ekonomicznych. Mając świadomość wielu słabości teoretycznych i metodologicznych socjoekonomii, których omówienie przekraczałoby dopuszczalne ramy niniejszego tekstu, z pełnym przekonaniem uznaję, że analizy socjoekonomiczne są nie tylko uprawnione, ale niezwykle po-

trzebne, gdyż pozwalają na refleksję nad obszarami mniej chętnie podejmowanymi przez poszczególne dyscypliny, ale – co najistotniejsze – na ujmowanie zagadnień ekonomicznych z wykorzystaniem wiedzy z nauk społecznych i wykorzystanie metodologii badań socjologicznych do wyjaśnienia zjawisk ekonomicznych.

LITERATURA:

- Borcuch A., *Kilka uwag na temat relacji pomiędzy socjologią a ekonomią*, „Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae. Rok 13” 2009, nr 1.
- Cierniak-Szóstak E., *Gospodarka w perspektywie socjologicznej* [w:] *Odkrywanie socjologii*, A. Karwińska (red.), Warszawa 2007.
- Gagatek W., *O fałszywym rozumieniu interdyscyplinarności studiów europejskich*, <http://www.wojciechgagatek.pl/wp-content/uploads/2013/02/Gagatek-O-fa%C5%82szywym-rozumieniu-interdyscyplinarno%C5%9Bci-studi%C3%B3w-europejskich.pdf>.
- Gardawski J., *Współczesny neokorporatyzm w ujęciu socjologii ekonomicznej* [w:] *Szkice ze współczesnej teorii ekonomii*, W. Pacho (red.), Warszawa 2005.
- Krzyminiewska G., *Kultura ekonomiczna mieszkańców obszarów wiejskich. Problemy. Przekształcenia. Wyzwania*, Toruń 2013.
- Krzyminiewska G., *Kultura ekonomiczna młodzieży wiejskiej i jej znaczenie w rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich*, Poznań 2010.
- Krzyminiewska G., *Mentalność ekonomiczna mieszkańców wsi. Studium na przykładzie wybranych kategorii społecznych*, Poznań 2000.
- Lazear E.P., *The Quarterly Journal of Economics*, New York 2000.
- Marody M., Kochanowicz J., *Pojęcie „kultury ekonomicznej” w wyjaśnianiu polskich przemian* [w:] *Kulturowe aspekty transformacji ekonomicznej*, Warszawa 2007.
- Morawski W., *Socjologia ekonomiczna*, Warszawa 2001.
- North D.C., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge 2004.
- Smelser J.N., *The Sociology of Economic Life*, Englewood Cliffs, N.J. 1963.
- Stinchcombe A., *Economic Sociology*, New York 1983.
- Sztompka P., *Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych*, „Studia Socjologiczne” 1997, nr 4.
- Tittenbrun J., *Gospodarka w społeczeństwie. Zarys socjologii gospodarki i socjologii ekonomicznej w ujęciu strukturalizmu socjoekonomicznego*, Poznań 2012.
- Tittenbrun J., *Socjologia gospodarki a socjologia ekonomiczna*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2010, z. 2.